

Humanističke transformacije u predavanju Ilije Crijevića o Properciju

Neven Jovanović

Odsjek za klasičnu filologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Žanrovski ću odrediti djelo Ilije Crijevića *Praelectio in explicationem elegiarum Propertii*, prikazati sadržaj i kompoziciju tog djela, a potom istražiti vrste transfera u Crijevićevo predavanje, pokazujući po čemu se razlikuju vertikalni i horizontalni transferi (receptija antičkih i suvremenih autora) te oni čitaocu vidljivi i čitaocu skriveni.

Ključne riječi: renesansni humanizam, Ilija Crijević, Propercije, preoblika

1.

Djelo Ilije Crijevića *Praelectio in explicationem elegiarum Propertii* („Uvodno predavanje uz tumačenje Propercijevih elegija”)¹ pripada žanru humanističkih uvodnih predavanja, izvođenih (ponekad javno) na početku nastavnog ciklusa.² Crijević je zapisao još dva takva predavanja, o Vergiliju te o Plautu i komediji (potonje u stihovima). Ne znamo kad je predavanje o Properciju nastalo; najvjerojatnije u doba Crijevićeve rada u dubrovačkoj humanističkoj školi (1498–1505. te 1514–1520).

¹ Žanrovska identifikacija Škunca 1971: 98–100. Djelo se nalazi u autografnom kodeksu *Vat. lat. 2939*, f. XCVv–CI (V; cjeloviti digitalizat kodeksa dostupan je u *Digivatlib*, digitalnoj zbirci Vatikanske knjižnice, na adresi https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.2939). *Praelectio...* je uz predgovor objavila Nevenić Grabovac 1990, bez izmjena pretisnuto u Pokrajac 2013. Izdanje Nevenić Grabovac (NG) nažalost pati od nedosljednih postupaka, pogrešnih čitanja, nepotrebnih ispravaka i slovnihi omašaka (npr. *Cristum Salustium NG: Crispum Sallustium V; laetiorem NG: laetiorem V; philosophorum NG, u bilješki ispravlja u philosophum: philosophum V; Partheniem NG: Parthenien V; conscineanl NG: contineant V; speciam NG: speciem V*). Također, Nevenić Grabovac ne identificira izvore, i, premda prepoznaje djelo kao predavanje, ne pita se o kakvom se predavanju radi. U sklopu rada na kritičkom izdanju Crijevićevih djela iz kodeksa *Vat. lat. 2939 Praelectio...* priređuje i Darko Novaković, no, to je izdanje još u rukopisu. Znanstveno izdanje i prijevod dostupni su na internetu: Crijević 2021b. Predavanje je kao „apologiju Propercija” i tumačenje Crijevićeve vlastite poetske prakse predstavio Novaković 2000: 179–180.

² Talijanska su humanistička predavanja reprezentativno prikazana u zbirci Müllner 1899 gdje su među autorima Giovanni Argiropulo, Gasparino Barzizza, Filippo Beroaldo, Lodovico Carbone, Cristoforo Landino, Lappo da Castiglionchio, Ognibene Bonisoli, Francesco Filelfo, Sicco Polenton.

U nastavku ću kratko prikazati sadržaj i kompoziciju *Praelectio...*,³ a potom istražiti vrste transfera u Crijevićevo predavanju, razlikujući vertikalne i horizontalne (receptiju antičkih i suvremenih autora) te vidljive i skrivene transfere.

2.

Crijevićevo predavanje obuhvaća oko dvije tisuće riječi. Ono do Propercija stiže preko općeg razmatranja pjesništva u odnosu prema moralu i estetici; autor razlikuje pjesnikov život od njegovih stihova i ističe moralnu vrijednost nepristojne poezije kao primjera onoga što treba izbjegavati. Govoreći o ljubavi i s njom povezanim fenomenima, Crijević inzistira na dvojnosti, naglašavajući da postoje dvije ljubavi, dvije požude, dvije ljepote; pokazuje kako se prema toj dvojnosti odnose pjesnici, odnosno umjetnici i njihova djela; ističe da je dobro i božansko jače vidljivo u opreci prema zlu.

Raspored ideja i argumenata prikazat ću detaljnijim sažetkom, tematske cjeline označavajući slovima. Polazna je dvojnost (A) častan govor i nevaljao način života; časno su govorili, a loše živjeli Salustije i njemu slični, ali kod pjesnika je upravo obratno – pjesnici govore nepristojno, ali žive časno, kako svjedoče Katul, Hadrijan, Marcijal, Ovidije (čiji se stihovi citiraju) i niz drugih antičkih primjera. Da nepristojan govor književnosti može biti izvor moralne pouke (B), potvrđuje Stari zavjet; čitanje o svemu tome ne kviri nikoga – čistima je sve čisto, zli će sve okrenuti na zlo. Od tih zlih (C) najgori su oni koji jedno govore, a drugo čine. Nasuprot njima (D), „mi” koji slijedimo istinsku vrlinu, kao pčele na livadi, iz svega izabiremo ono što koristi po uzoru na Vergilija. Pa ni kanonski propisi (E) ne brane čitanje pjesnika; to su činili i kršćanski autori. Zašto onda odbiti (F) čitanje uglađena, profinjena i učena Propercijeva štiva? On jest škakljiv i pjeva o nepristojnim temama, ali je učen i uglađen u izrazu, mislima, riječima; osim toga, pjesnici se smiju igrati i opuštati opscenostima sve dok je njihov život čedan. Potonja se misao razrađuje (G): pisanje nije odraz karaktera. Kad čitamo o onom što ne treba činiti postupamo kao rimske matrone koje gledaju floralije i vestalke koje gledaju bakanalije, (H) kao Spartanci i Tebanac Gismenija. Sretan je onaj tko može učiti iz tuđih grešaka. (I) Hridi koje se ne vide opasne su, vidljive se lako izbjegnju. (J) Pozlačeno treba kamenom kušačem razlikovati od čistog zlata, božansku ljubav treba naučiti razlikovati od smrtne, ne čulima, nego razumom. (K) Jedna nas ljubav približava bogu, druga poput Kirke pretvara u životinje. (L) Ljubav je ime božanstva, u tome se slažu pjesnici, platonisti i kršćani. Izopačena ljubav treba drugo ime: Anteros. Ta se misao razrađuje prvo opisima istinske ljubavi i one sekundarne, životinjske. Slijedi opsežna invektivna (M) protiv vanjske, lažne ljepote, uz navode Platona, neimenovanog pjesnika (Michelea

³ Opširnu parafrazu Crijevićeva predavanja, ali s nedostatnim uvidom u strukturu i isprepletenu vlastitim ekskursima, donosi Nevenić Grabovac 1990: 197–201.

Marulla) i Propercija. Uzrok je svih s tim povezanih muka, iskušenja i zala užitak (N) što potvrđuje opsežan citat filozofa Arhite iz Taranta (preuzet iz Ciceronove rasprave *Katon Stariji ili o starosti*) te ponovo Platona (također iz *Katona*), potom stihovi protiv užitka Klaudijana i Silija Italika, kao i mišljenja Hipokrata, filozofa i Plauta. Općepoznato je da postoje (O) dvije vrste užitka, jedna časna, druga nečasna; one se supostavljaju, autor poziva čitaoce da slijede jednu, izbjegavaju drugu. (P) Nisu zbog te druge pjesnici pisali, već tražeći preko ljudske ljepote božansku; kad im to ne uspijeva, jadaju se elegijskim stihovima. (R) Ljepota je bestjelesna i dolazi od boga; jednu poimamo očima, drugu ušima, a obje se preko pjesničkih pohvala vraćaju svojem izvoru. To pokazuje i primjer Propercija. (S) Same su njegove pjesme lijepe zbog svojeg sklada, poimanog čitanjem. (T) Ta ljepota u nama izaziva želju za oponašanjem, poput magneta koji privlači željezo. (U) Druga vrsta ljepote, nekoć doživljena očima, sada ušima, jest Cintijina ljepota; ona je u ovoj pjesmi božanska; i tjelesna ljepota, prema Platonu, potječe od božjeg uma. (V) Obje ćemo ljepote, čitajući, osjetiti sluhom i razumom, iako Propercije može dočarati i prizor ljepote – ne radi požude nego radi kontemplacije božanstvenosti. (Z) Slijedi mala ograda: možda se pri čitanju naiđe i na nešto sramotnije. To će izazvati odbojnost i time povećati ljubav prema ljepoti; nećemo osuditi pjesnika, jer znamo da je drugačije živio, a drugačije pisao; sitni nedostaci ne mogu narušiti ljepotu tijela, mramora; jedan kriterij vrijedi za riječi, drugi za život. (AA) Naposljetku autor najavljuje prelaz na čitanje Propercija i upoznavanje njegova djela.

Crijević pojedine misli ponavlja. Ideja da pjesnici pišu na jedan način, a žive drugačije, i da im je to dozvoljeno, javlja se u segmentima A, F, G, Z; književnost u službi moralne pouke, opisima neprimjerenih kao i primjerenih sadržaja, nalazimo u B, H, S, T, V, Z; dihotomiju dobre i loše ljubavi, ljepote, užitka prikazuju J, K, L, M, O, P; ideju o dvije vrste dobre ljepote razvijaju R, S, T, U, V, a opasnosti prihvatljiva privida i zle nutrine spominju A, C, I, M. Posebno su potanko razrađene dionice A–B (nizanje primjera), G–I (dokazivanje učinkovitosti loših primjera), J–P (napad na lošu ljubav, užitak i ljepotu te pohvala dobrih inačica). Dionica o božanskoj ljepoti koju poimamo očima i ušima, već spomenut niz R–V, funkcionira kao emotivni vrhunac djela.

3.

Istraživački projekt *Transformacije antike* razvio je između 2004. i 2015. novu metodologiju za proučavanje fenomena recepcije (Baker, Helmrath, Kallendorf 2019). Kao centralni koncept odabrana je *transformacija*, kako bi se istakla aktivna uloga kulture koja preuzima sadržaje prošlosti te kako bi *mijenjanje* – shvaćeno recipročno – dobilo hermeneutičku prednost pred *primanjem*. Istražuju se strategije transformacije razvrstane u tri velike skupine postupaka *uključivanja*, *isključivanja* i *rekombinacije*.

Od tako kategoriziranih strategija u Crijevićevoj *Praelectio*... uočavam, iz skupine postupaka uključivanja, *disjunkciju* i *inkapsulaciju*; iz skupine isključivanja,

fokalizaciju i kreativno uništenje; iz skupine rekombinacije, *montažu*.⁴ Pritom u Crijevićevu djelu zamjećujem dvije dimenzije kulturne transformacije: *vertikalnu*, u kojoj je sfera referencije antika, te *horizontalnu*, u kojoj je sfera referencije sama renesansa. Značajno je i za renesansni humanizam tipično da antika kao sfera referencije u predavanju načelno biva *pokazana*, čak istaknuta, dok renesansna sfera referencije – Crijevićeva suvremenost, pokazat ću, za dubrovačkog autora funkcionira kao posrednica znanja o antici – ostaje *skrivena*.

3.1

Čin transformacije već je Crijevićev odabir književne forme. Uvodno predavanje kao (pisana) vrsta nije potvrđeno u antici; kao teorijsko poetičko razmatranje, ono se razlikuje i od srednjovjekovnog oblika *accessus ad auctorem* koji je nudio konkretne odgovore na niz pitanja o životu autora, naslovu, svrsi, sadržaju i korisnosti djela te o njegovu položaju u filozofskom sustavu⁵ (Crijevića zanima korisnost, ali korisnost ljubavne poezije općenito). Suvremena, renesansna forma ispunjena antičkim sadržajem predstavlja *disjunktivni* tip transformacije. *Fokalizacija* antičkih sadržaja obilježava cjelinu Crijevićeva predavanja. Dubrovački se pjesnik koncentrira na najistaknutiji aspekt djela rimskog elegičara – na Propercija kao pjesnika ljubavi prema Cintiji⁶ – čime zanemaruje sve elegije drugačijih tema.

Najuočljiviji i najčešći transformativni postupak u predavanju svakako je *inkapsulacija*. Poblži pogled otkriva da Crijević citira na različite načine. Očekivano je navođenje imena autora i njegovih riječi; tako se, primjerice, na početku nižu pjesnički citati Katula (Catul. 16, 5–8), cara Hadrijana, Marcijala (Mart. 1, 4, 8), Ovidija (Ov. trist. 2, 353–354). Ponegdje predavanje ne identificira *pravi* izvor. Govor protiv užitka, kod Crijevića jednostavno pripisan grčkom filozofu Arhiti iz Taranta, zapravo je sastavio Ciceron; u raspravi o starosti riječi izgovara, prisjećajući se Arhitina govora, Katon Stariji kao književni lik (Cic. Cato 12, 39–41). Ipak, Crijević Cicerona kao izvor ne prešućuje, već prikriva ili diskretno naznačuje, citirajući Ciceronov dijalog odmah u nastavku, uz uvod *hinc illud in Catone Maiori* (u nastavku Cic. Cato 42 citira doslovno, Cato 44 u vlastitoj preoblici).⁷

⁴ Definicije navedenih strategija prema Bergemann i dr. 2019: Disjunkcija (*disjunction*): objekt referentne kulture dobiva formu recepcijske kulture. Inkapsulacija (*encapsulation*): transformacija kojom objekt biva prenesen nepromijenjen te se u recepcijsku sferu integrira kao samodovoljna i do neke mjere samostalna cjelina. Fokalizacija (*focalization / obfuscation*): transformacija pri kojoj je agentov interes usredotočen na određeni objekt, a drugi su elementi ili okolnosti koji objekt okružuju zanemareni, potisnuti ili na drugi način marginalizirani. Kreativno uništenje (*creative destruction*): transformacija u kojoj je namjerno uništavanje elemenata sfere referencije nužan preduvjet za stvaranje nečeg novog; praznina koju ostavlja uništavanje otvara mogućnost kulturne mijene. Montaža (*montage / assembly*): transformacija koja uzima različite pojedinačne elemente iz sfere referencije i povezuje ih s elementima iz drugih konteksta stvarajući novi odnos.

⁵ Usporedbu renesansnog i srednjovjekovnog pristupa vidi u Abbamonte 2019.

⁶ Takvog je Propercija Crijević transformirao i u svojim pjesmama o Flaviji, Novaković 2000: 171–179. Pjesme u Novaković 2004: 109–131 (III, 3–19) i Crijević 2021. Vrijedi napomenuti da Crijevićevo predavanje odlučno i višekratno proglašava Propercijev život, za razliku od njegovih pjesama, neupitno časnim premda o tome izvan pjesnikova djela nemamo pouzdanih podataka.

Pojedinim navodima Crijević uopće ne označuje izvor. Juvenalove riječi *qui Curios simulant et Bacchanalia uiuunt* (Iuv. sat. 2, 3) najavljene su samo sintagmom *eleganter dictum est*. Bez ikakve naznake da se radi o citatu u Crijevićeve je rečenicu uklopljeno dojmljivo Salustijevo mjesto (Sallust. Cat. 10: *aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere*) jednako kao, odmah potom, stihovi iz Eneide (Verg. Aen. 6, 552–553: *uis ut nulla uirum, non ipsi excindere bello / caelicolae ualeant*, kod Crijevića prilagođeno: *quod uis nulla uirum, non ipsi excindere ferro caelicolae ualeant*) te nešto kasnije stihovi Lukrecija (Lucr. 3, 11: *floriferis ut apes in saltibus omnia libant*) i Horacija (Hor. a. p. 9–10: *pictoribus atque poetis / quidlibet audendi semper fuit aequa potestas*). Nenajavljeno citiranje može se smatrati i transformativnom strategijom *prisvajanja* – ukoliko se od čitalaca ne očekuje da prepoznaju, u najmanju ruku, prodor poezije u prozu; čak i u tom slučaju, razina „očekivane prepoznatljivosti” razlikuje se od slučaja do slučaja. Prisvajanje Lukrecijeva stiha predstavlja i slučaj *kreativnog uništenja*; izdvajanje usporedbe s pčelama iz njezina izvornog konteksta omogućava Crijeviću da naglasi *odabir* (iz pjesničkih djela izabiremo elemente koji nas vode prema istinskoj vrlini) dok Lukrecijev izvornik govori o preuzimanju *svih* Epikurovih „zlatnih riječi”, naglasak je na *omnia*.⁸

Jedno antičko djelo Crijević citira bez naznaka – ili, u najmanju ruku, prikrivajući naznake – i na samom početku predavanja. Odlomak u prethodnom pregledu označen kao A uz manje je izmjene preuzet iz Auzonijeva epiloga uz *Cento nuptialis*. Taj je pjesnički opis svadbe Auzonije oko 368., na poticaj cara Valentinijana I., u cijelosti sastavio od Vergilijevih stihova (*cento* znači „krparija”). Djelo ima prozni predgovor upućen retorici Aksiju Paulu, a Aksiju je upućen i pregovor uz posljednju dionicu pjesme, apologija lascivnosti opisa prve bračne noći; u tom drugom predgovoru Auzonije otklanja mogućnost povezivanja razuzdanog pjevanja i vlastita morala. Izdanje Auzonija objavljeno u Veneciji 1496. ovako donosi odlomak koji Crijević preuzima:

Sed cum legeris, adesto mihi adversum eos, qui, ut Iuvenalis ait, „Curios simulant et Bacchanalia vivunt”, ne fortasse mores meos spectent de carmine. „Lasciva est nobis pagina, vita proba”, ut Plinius dicit. Meminerint autem, quippe eruditi, probatissimo viro Plinio in poematis lasciviam, in moribus constitisse censuram, prurire opusculum Sulpiciae, nec frontem capetare, esse Appuleium in vita philosophum, inepti grammatis amatorem, in praeceptis omnibus exstare severitatem, in epistulis ad Caerelliam subesse petulantiam, Platonis Symposion composita in ephebos epyllia continere. Nam quid Anniani Fescenninos, quid antiquissimi poetae Laevii crothopegnion libros loquar? Quid Evemum, quem Menander sapientem vocavit? Quid ipsum Menandrum? Quid

⁷ Cic. Cato 44: *divine enim Plato escam malorum appellat voluptatem quod ea videlicet homines capiantur ut pisces; Crijević Praelectio...: Nec ab re diuinus Plato escam malorum uoluptatem putauit, quod ea homines capiuntur ut hamo pisces.*

⁸ Lucr. 3, 9–13: *tu, pater, es rerum inuentor, tu patria nobis / suppeditas praecepta, tuisque ex, inclute, chartis, / floriferis ut apes in saltibus omnia libant, / omnia nos itidem depascimur aurea dicta, / aurea, perpetua semper dignissima uita.*

comicos omnes? Quibus severa vita est et laeta materia. Quid etiam Parthenien dictum causa pudoris, qui in octavo Aeneidos, cum describeret coitum Veneris atque Vulcani, αἰσχροσεμνίαν decenter immiscuit? Quid? In tertio Georgicorum de summissis in gregem maritis nonne obscenam significationem honesta verborum translatione velavit? (Ausonius 1496: XXVIIIb)

Avanzijevo izdanje opširno citiram iz dva razloga. Prvo zato što je (na mjestima koja su u gornjem citatu označena boldom) bliže Crijevićevim čitanjima od modernoga kritički uspostavljenog teksta Auzonija; Avanzijeva verzija objašnjava i Crijevićevu ispravku *probatissimo uiro Plinio tribuit Ausonius poeta, quod nos apud Martialem reperimus* i tvrdnju da je nepristojna pisma Cereliji pisao Apulej (u modernim se izdanjima Auzonija ta pisma pripisuju Ciceronu). I Crijevićevo čitanje *crothopaegnion* zasniva se na slovnoj pogrešci izdanja 1496. (umjesto *Erotopaegnion*).⁹ U Crijevićevu preoblikovanju Auzonija uočljive su transformativne strategije uključivanja i isključivanja: dubrovački pjesnik u Auzonijev tekst umeće citate Katula, Hadrijana i Ovidija, te čitav katalog nepristojnih pjesnika sastavljen pomoću imena iz *Tristia* (Ov. *trist.* 2, 427–448). To pokazuje koliko je za Crijevićev rad važan postupak *montaže*: iz različitih tematski povezanih antičkih izvora autor sklapa novu cjelinu.

3.2

Upotreba antičkih autoriteta u predavanju je vrlo istaknuta (ako ponekad i jest „skraćena” na gore opisani način, ispuštanjem pojedinih karika u lancu predaje). Tako što se od humanista-pedagoga i očekuje; njegov je važan zadatak upoznati učenike s antikom kao uzorom mudrosti i ljepote. No, dubrovački se autor, osim antičkim izvorima, koristi i djelima svojih suvremenika – ali ta je upotreba redovito „skrivena” te su suvremeni izvori *prisvojeni*. Prikazat ću tri najvažnija slučaja prisvajanja u *Praelectio...*: kako se Crijević koristi dijelovima predavanja Filippa Beroalda Starijeg (1453–1505) i Angela Poliziana (1454–1494) te dvama stihovima Michelea Marulla (1458–1500).

Pokazao sam prethodno kako Crijević dopunjava Auzonijev citat antičkom građom. Ta se građa u istom obliku kao kod Crijevića nalazi u djelu Filippa Beroalda *Oratio habita in principio enarrationis Propertii continens laudes amoris* („Govor na početku tumačenja Propercija, s pohvalom ljubavi”; Beroaldo 1491). Djelo se ne samo tematski, već i žanrovski podudara s Crijevićevim; Beroaldovo je predavanje bilo uvod u seminar na sveučilištu u Bologni; nastalo je prije 1491, kada je po prvi put objavljeno.¹⁰

⁹ Književna povijest zna i za druge veze Avanzija i Crijevića: Crijević je u pohvalu Avanzijeva filološkog rada na Lukreciju sastavio jednu elegiju, VI, 1 *Adsido quis te deprauatore, Lucreti*; pjesmu vidi u Novaković 2004: 166–167.

¹⁰ Pretpostavljenom vremenu nastanka Crijevićeva predavanja još je bliže ponovno izdanje predavanja Beroaldo 1497. Cjelovit je latinski tekst Beroaldova predavanja dostupan putem interneta u znanstvenom izdanju Beroaldo 2021. O Beroaldovu djelu u kontekstu Platonove *Gozbe* i Ficinovih interpretacija kao filozofskog okvira za renesansnu poetiku ljubavne elegije v. Robert 2003.

Odlomak koji Crijević prisvaja glasi ovako:

*Ceterum cum ille qui deum colit amet et sacerdotes, nos, qui Amoris cultores esse uolumus, diligamus illius sacerdotes; qui profecto sunt poetae amasii atque elegiographi, quorum lepidiora poemata non sunt spernanda(!) neque pro argumento impudicitiae sunt habenda et, quamuis uetus uerbum sit talem esse hominum uitam qualis sit oratio, tamen poe-
tis ludere uersiculis amatorii et lasciuire permittitur. Nam, ut inquit Catulus(!):*

Castum esse decet pium poetam

Ipsum; uersiculos nihil necesse est.

Qui tum denique habent salem et leporem

Si sunt molliculi ac parum pudici.

Quod autem amatoria scripta nullum praebeant specimen morum nullumque sint uitae turpis indicium, testatur Adrianus imperator, qui Voconii poetae tumulum uersibus exornans ita scripsit: lasciuus uersu mente pudicus eras; et ab Ouidio decenter et uere dictum est:

Crede mihi mores distant a carmine nostro;

Vita uerecunda est, musa iocosa mihi.

Ouidio subscribit festiuissimus poeta epigrammaticus de se ipso scribens: Lasciua est nobis pagina, uita proba est.

Quid autem poetarum exempla commemoro? cum seuerissimi sanctissimique philosophorum ludicos amatoriosque uersiculos conscripserint, qui tanto sanctiores existimantur quanto apertiores, tanto pudicicius compositi, quanto simplicius promulgati. Denique audite uel unicum dei philosophorum Platonis exemplum qui uersiculis huiusmodi amores suos non erubuit profiteri – Latine ita possumus interpretari:

Suauius dans Agathoni animam ipse in labra tenebam

Aegra etenim properans tanquam abitura fuit.

Ex hisne, quaeso, uersiculis parum pudicis Platonem impudicum existimabimus Platonisque mores infamabimus? Qui tantum abfuit ab impudicitia quantum uersiculi a pudicitia; cuius uita tanto probatior fuit quanto musa lasciuior. (Beroaldo 2021)

I Katulov i Hadrijanov i Marcijalov i Ovidijev citat Crijević je preuzeo od Beroalda, no, dubrovački pjesnik jasno daje do znanja – mijenjajući redosljed Marcijalova i Ovidijeva navoda te komentirajući Marcijala – da zna kako je Beroaldov izvor bio Auzonije, kojeg je Crijević i sam čitao. Općeniti navod o „strogim filozofima koji su pisali ljubavne stihove” Crijević je nadomjestio konkretnim katalogom rimskih ljubavnih pjesnika iz *Tristia* te Auzonijevim podacima. Najdojmljivi je Crijevićev transformativni potez isticanje vlastite verzije Platonova epigrama (*Anth. Gr.* 5, 78) umjesto Beroaldove. Na to Dubrovčanin i izriješkom upozorava, riječima *quod nos ita uertimus*. Napokon, odlomak koji je Crijević stavio na svoj početak u Beroaldovu

se predavanju nalazi pri kraju djela. Opet se, dakle, susrećemo s postupcima *odabira i montaže*, pa i *kreativnog uništenja* Beroaldova (manje zadovoljavajućeg) prijevoda s grčkog.

Na sličan „natjecateljski” način Crijević transformira još neke dijelove Beroaldova predavanja;¹¹ no, pomna usporedba Beroaldova i Crijevićeva predavanja te njihovih interpretacija platonističke ideje o dvostrukoj ljubavi predmet su za posebnu raspravu.

Anegdotu iz Plutarhove biografije Likurga, o pijanim robovima koji su negativan odgojni primjer djeci Spartanaca, Crijević je prisvojio iz žanrovski sličnog, ali tematski drugačijeg djela drugoga slavnog humanista – iz Polizianova uvodnog predavanja *Praefatio in Suetonii expositionem* („Predgovor tumačenju Svetonija”, Poliziano 1498):

sed neque aut obscoenitatis apud hunc [i. e. Suetonium] quisquam aut crudelitatis exempla reformidet siquidem et Lacedaemonii (ut est apud Plutarchum) soliti etiam sunt per festos dies bene potos seruos atque ex eo parum sui compotes, quos illi εἰλωτας uocabant, ostendere inter conuiuia atque illo pacto docere adulescentis quantum in se mali ebrietas contineret; et Thebanus Gismenias bonos iusta malosque tibicinas discipulis ostendens, hoc modo, aiebat, canere oportet, illo non oportet, uidelicet collatae uitiis uirtutes magis aliquanto, quam si seorsum inspexeris, dilucescunt. (Poliziano 1498: [736])

Usporedba otkriva da Crijević mijenja predmet na koji se primjeri odnose. Kod Poliziana je tema Svetonije kao povjesničar, kod Crijevića ljubavna poezija; primjeri sramote i okrutnosti kod Crijevića se sužavaju samo na primjere sramote. Crijević na upravo virtuozan način sažimlje i preoblikuje jezični izraz, s Polizianom se podudarajući samo u riječima *Lacedaemonii, seruos, ilotas* (kod Poliziana alfabetom, kod Crijevića latinicom); *Gismenias Thebanus, malos tibicinas, discipulis*.¹²

Poseban je slučaj preoblike montažom Crijevićev tretman stihova Michelea Marulla. Stihove Crijević prisvaja za opis sramote, truleži i kala skrivenih pod krinkom vanjske ljudske ljepote. Oni potječu s kraja prve trećine Marullova himna *Iovi Optimo Maximo* („Jupiteru najboljem i najvećem”, prvoj pjesmi u zbirci *Hymni naturales*) gdje se problem ograničenosti ljudske spoznaje tumači padom iz nebeske egzistencije u

¹¹ Npr. primjer Sokrata, ljubavnu tematiku u Starom zavjetu, metaforu o magnetu i ideju Anterota (protuljubavi, odnosno čulne ljubavi i seksualne požude).

¹² Crijević *Praelectio...: Immo si Lacedaemonii per ebriosiores seruos, quos ilotas dicebant, rerum spectaculo turpium liberis suis turpitudinem dehortabantur, si Gismenias Thebanus malos etiam tibicinas suis discipulis audiendos putauit quo facilius in bonos euadant, nobis quoque, si qua inter legendum turpia occurrent, odio sui maiorem uirtutis amorem parturient. Nam quo patentiora sunt, eo magis ex alienis nostra dedocentur uitia.* – Crijević nije dosljedan u svojim strategijama; Poliziana, čije je primjere ovdje prisvojio, on eksplicitno i precizno citira u predavanju o Vergiliju, i to u kontekstu rasprave o atribuciji autorstva: *Nam obscaenum opus licet Virgilio a multis tribuatur, inter quos est Seruius, tamen Angelus Politianus LIX capite Centuriarum probat testimonio Senecae hoc opusculum Nasonis, non Vergilii esse.* Usp. Nevenić Grabovac 1976 (bez posebnog osvrtu na odnos Poliziana i Crijevića).

¹³ Marullovo himan prvi je put objavljen u Marullo 1497. Digitalno je izdanje dostupno u zbirci *Poeti d' Italia in lingua latina*.

mračnu tamnicu tijela (1, 1, 24–41).¹³ Crijević svoj iskaz *et quasi coelicolae natali sede relictā obscaenis stabulamur haris faciesque ferarum induimus* sklapa od većeg dijela Marullovih stihova 26 (*ex quo coelicolae, natali sede relictā*) i 39 (*obscoaenis stabulamur haris, nec tecta paterna*). Pritom izostavlja svih osamnaest stihova koji ih odvajaju i dodaje vlastiti završetak.¹⁴

4.

Pedagoški je cilj Crijevićeva predavanja o Properciju uvesti čitaoce u kulturu renesansnog humanizma. Osnova su te kulture riječi, misli i imena grčke i rimske antike. Kako bi cilj ostvario, Crijević *odabire, montira, preoblikuje*. Nadalje, antika kakva je njemu važna dostupna je tek posredno, kroz riječi i misli koje su priredili i protumačili drugi. Ti su drugi ponekad i sami antički autori, ponekad su to Crijevićevi humanistički suvremenici, a ponekad i stari i novi zajedno. Predstavljajući antiku Crijević daje prednost onima koji su *na početku* predaje. Ističe Arhitu, a prikriva Cicerona; ističe Katula i Ovidija, a prikriva Auzonija i Beroalda. U repertoaru Crijevićevih transformativnih strategija posebno je istaknuto *prisvajanje* ali ono se ne može svesti na plagijatorsko „prepisivanje bez navođenja izvora”. Crijević *asimilira*, prihvaća i usvaja, misli drugih autora. Ponekad im mijenja smjer ili tumačenje, a redovno, i to na virtuozan način, mijenja njihov *jezični izraz*. Crijevićev osobni doprinos humanističkoj misli, kao i njegova prestilizacija humanističkog (i antičkog) izraza, zaslužuju daljnje istraživanje. Zasad je dovoljno što smo, prethodno prikazavši „Uvodno predavanje uz tumačenje Propercijevih elegija” (sustavnije i, nadam se, jasnije nego u postojećoj literaturi), primijenili na mrežu izvora iz kojih je proizašlo Crijevićevo djelo kategorije recepcije kakve je predložio istraživački projekt *Transformacije antike*. To nam je omogućilo da identificiramo glavne Crijevićeve transformativne strategije – *disjunkciju i inkapsulaciju, fokalizaciju i kreativno uništenje* te, osobito, *montažu* – kao i razliku odnosa dubrovačkog humanista prema vertikalnoj (dijakronijskoj) i horizontalnoj (sinkronijskoj) sferi referencije.

Literatura

Abbamonte, Giancarlo. 2019. The Transformation of Attitudes towards Ancient Latin Authors and the Legacy of Lorenzo Valla. *Beyond reception: Renaissance humanism and the transformation of classical antiquity*. Ur. Baker, Patrick; Helmrath, Johannes; Kallendorf, Craig. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.

Ausonius, Decimus Magnus. 1496. *Ausonii Peonii poetae disertissimi Epigrammata*. Priredio Girolamo Avanzi. Venecija: Johannes Tacuinus de Tridino. (GW 03093)

¹⁴ Crijevićev završetak *faciesque ferarum induimus* možda je preoblika Vergilijevih stihova iz *Eneide* (Verg. *Aen.* 7, 19–20) *Quos hominum ex facie dea saeua potentibus herbis / induerat Circe in uultus ac terga ferarum*. Pjesničko sjećanje na te stihove mogao je također potaknuti Marullo spominjanjem Kirke baš na mjestu koje razmatramo (1, 1, 37–39): *Ipsi, inter facies simulachraque mille ferarum / impia Circaee depasti pocula mensae, / obscoaenis stabulamur haris...*

- Baker, Patrick; Helmrath, Johannes; Kallendorf, Craig. 2019. *Beyond reception: Renaissance humanism and the transformation of classical antiquity*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
- Bergemann i dr. 2019. Transformation: A Concept for the Study of Cultural Change. *Beyond reception: Renaissance humanism and the transformation of classical antiquity*. Ur. Baker, Patrick; Helmrath, Johannes; Kallendorf, Craig. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
- Beroaldo, Filippo. 1491. *Orationes et carmina*. Bologna: Franciscus de Benedictis, Benedictus Hectoris Faelli. (GW 4144)
- Beroaldo, Filippo. 1497. *Orationes et carmina*. Brescia: Angelus Britannicus. (GW 4144)
- Beroaldo, Filippo. 2021. *Philippi Beroaldi oratio habita in principio enarrationis Propertii continens laudes amoris*. Internet. <<http://croala.ffzg.unizg.hr/eklogai/neolatina/beroardi-oratio-principio-propertii/>> (posljednji pristup 1. travnja 2022.)
- Crijević, Ilija. 2021. *Pjesme Flaviji = Carmina ad Flaviam*. S latinskoga prepjevala, bilješke sastavila i predgovor napisala Zrinka Blažević; s latinskim izvornikom usporedio, hrvatski prijevod redigirao i naglaske obilježio Bojan Marotti. Zagreb: Matica hrvatska.
- Crijević, Ilija. 2021b. *Praelectio in explicationem elegiarum Propertii. Deliciae auctorum Croatiae*. Internet. <<http://croala.ffzg.unizg.hr/deliciae/deliciae/textus/praelectiopropertii-croala/>> (posljednji pristup 1. travnja 2022.)
- Marullo, Michele. 1497. *Hymni et epigrammata Marvlli*. Florentiae: Societas Colubris. (GW M21494)
- Müllner, Karl. 1899. *Reden und Briefe italienischer Humanisten*. Wien: Hölder.
- Nevenić Grabovac, Darinka. 1990. Aelius Lampridius Cervinus (1463–1520). *Praelectio in explicationem elegiarum Propertii. Živa antika*. 40: 193–211.
- Nevenić Grabovac, Darinka. 1976. Retorika i poetika u spisima Ilije Crijevića. *Anali Filološkog fakulteta*. XIII: 99–123.
- Novaković, Darko. 2000. Il raguseo Ilija Crijević (Aelius Lampridius Cervinus, 1463–1520) e la tradizione dell' elegia amorosa in Croazia. *Poesia umanistica latina in distici elegiaci. Atti del convegno internazionale, Assisi 15-17 maggio 1998*. Cannara, PG : Arti grafiche antica Porziuncola. 165–181.
- Novaković, Darko. 2004. Autografi Ilije Crijevića (I): Vat. lat. 1678. *Hrvatska književna baština*. 3: 9–251.
- Pokrajac, Gordana. 2013. *Poetika i retorika Ilije Crijevića : studije i rasprave Darinke Grabovac*. Novi Sad : Orfelin.
- Poliziano, Angelo. 1498. *Opera*. Venetiis: Aldus Manutius. (GW M34727)
- Robert, Jörg. 2003. Lateinischer Petrarkismus und lyrischer Strukturwandel: die Autorisierung der Liebeslegie im Licht ihrer rinascimentalen Kommentierung. *Questo leggiadrissimo Poeta! Autoritätskonstitution im rinascimentalen Lyrik-Kommentar*. Ur. Regn, Gerhard. Münster : LIT. 111–154.
- Škunca, Stanislaus. 1971. *Aelius Lampridius Cervinus, poeta Ragusinus <saec. XV>*. Romae : Ed. francescana.

Humanist transformations in a lecture on Propertius by Ilija Crijević

Summary

Ilija Crijević (Dubrovnik, 1463–1520) wrote a *Praelectio in explicationem elegiarum Propertii* (An introductory lecture to interpreting elegies of Propertius) probably while he was one of the two rectors of the Dubrovnik humanist school (1498–1505 or 1514–1520). The *Praelectio* belongs to the humanist genre usually performed at the beginning of the school term. Starting from Propertius, the lecture considers poetry from the perspective of morals and aesthetics, insisting on separation of a poet's life from his work and on moral value of indecent poetry. It distinguishes two kinds of love, two kinds of desire, two kinds of beauty, and claims that the divine can be better perceived when opposed to what is bad.

We use categories developed in 2004–2015 by the project *Transforming antiquity* to analyse strategies used by Crijević to include, exclude or recombine earlier cultural phenomena. It turns out that the *Praelectio* often uses disjunction and encapsulation as strategies of inclusion; focalisation and creative destruction as strategies of exclusion; and montage as a strategy of recombination. Crijević treats differently phenomena belonging to the vertical (diachronic) axis – phenomena signifying and representing the antiquity, understood as a classical ideal – and the phenomena from the horizontal (synchronic) axis, contemporary scholarship and literature. The vertical axis is displayed, while the horizontal axis remains hidden.

Disjunction is recognizable in selecting a new literary form, the introductory lecture, to be filled with ancient content. Crijević focalizes on Propertius as a poet of love, ignoring all other themes of his poetry. Encapsulation, the use of material from antiquity, happens in different ways. Even when he quotes, Crijević quotes what he regards as the first source – Architas, not the character Cato from Cicero's dialogue *De senectute* – or he uses words and phrases from classical literature without marking it as external. This is, at the same time, appropriation, even sometimes creative destruction (when Crijević changes the interpretation of Lucretius' verse on bees in the meadow, *Lucretius*, 3, 11). A vivid example of Crijević's transformation is his treatment of Ausonius's second preface from the *Cento nuptialis*. Crijević read carefully Avanzi's 1496 edition, but supplemented it by other material from antiquity – taken, actually, from Filippo Beroaldo's *Oratio habita in*

principio enarrationis Propertii continens laudes amoris (first edition 1491); Crijević strives very seriously to improve Beroaldo, even proudly offering a new translation of Plato's epigram *Anth. Gr.* 5, 78. In a similar way Crijević rewrites Poliziano's *Praefatio in Suetonii expositionem* (first edition 1498) and verses from Michele Marullo's hymn *Iovi Optimo Maximo*.

Keywords: renaissance humanism, Ilija Crijević, Propertius, transformation